

Tähtsamad jutustused, milledes esinevat kuradit on hakatud kunstis kujutama.

Leo Wahter.

Kristlikus maalikunstis esinevad kuradi ja põrgu pildid on kõik oma sisu saanud vastavatest jutustustest, milledes on kirjeldatud kuradit. Ristikoguduse algaastatel ja keskajal pidi kunstnik kuradi nii kujutama, nagu vastav Pühakirja koht või autoriteetne jutustus seda ette kirjutas. Niikea kirikukogu 787. aastal rõhutas eriti teravalt, et kunstniku asi on ainult kunst, mitte pildi sisu (eius enim sola ars est). Seda ei nõutud mitte põhjusega. Pilt pidi võhikule ja kirjaoskamatule kristlasele andma kuradist sama kujutluse, mis andis kirjaoskajale kiri. Ka need väiksemad erinevused, mis esinevad samu sündmusi kujutavates kuradi maalides, ei ole tingitud kunstniku vabast fantaasiast, vaid just sellest, missugust teksti või tõlget keegi kunstnik on kasutanud. Ja meie teame, et on erinevusi üksikutes jutustuste tekstides. Alles 12. sajandist peale, ühes rahva haridustaseme tõusuga, võivad kunstnikud ka oma fantaasiat kuradi kujutamisel pildis kasutada. Hilisemal keskajal ja uuelajal on isikliku arusaamise ja maitse mõju kuradi maalimisel silmapaistev.

Literaarsed peaallikad, kus kurat on kirjeldatud ja mida kunstnikud pildi sisuks on kasutanud, on: 1) Pühakiri, 2) apokrüüfilised raamatud, 3) kirikuisade kirjad ja 4) muu vaimulik kirjandus. Pikemad kirjeldused kuradist ja põrgust esinevad apokrüüfilistes kirjades. Erilist mainimist aga väärivad apokrüüfiline Nikodeemuse evangeelium¹⁾ ja katkenditest koosnev Peetruse Ilmutuse raamat²⁾.

Jutustustest selgub, et kristlikud autorid on eeskuju saanud kuradi kirjeldustes antiikaja vastavatest jutustustest. Pealegi tunnistas kristlik kirik juba 5. sajandil kõik antiikaja jumalad ja pooljumalad deemoniteks³⁾. Nii on antiikaja „haadesel“ ja kristlaste „põrgul“ palju ühist.

Kirjanduses esineb kurat kas üksikisikuna ilma abilisteta või kurjade vaimude (deemonite) juhina. Vahe on ka Vanas ja Uues Testamendis kirjeldatud kuradi vahel. Vanas Testamendis esi-

¹⁾ C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Lipsiae MDCCCLIII.

²⁾ E. Hennecke, Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen, Tübingen 1904, lk. 211.

³⁾ Augustin, De Civitas Dei II, 10.

neb kurat Jumala ees taevas⁴⁾. Ta on Jumala vastane. Rahu- tult rändab ta ka maa peal inimeste keskel ringi ja püüab inimesi kiusata ja hukatusse saata. Ta on väga kurja iseloomuga ja ei usu inimeste häid omadusi⁵⁾. Kõik kurja, mis ta leiab inimeste keskel, kaebab ta taevast Jumalale. Hilisemas judaismis ja risti- koguduse algaastatel on kurat juba taevast langenud ja valitseb vürstina põrguriigis⁶⁾. Tema alamateks on kurjad vaimud (dee- monid), kes on ühes kuradiga taevast langenud. Selle põrgu- vürsti, kuradi, võidab Kristus. Kristuse võidustseeni kirjeldab meile pikemalt apokrüüfilise Nikodeemuse evangeeliumi sisu „Descensus Christi ad inferos“. Evangeeliumi sisu on järgmine:

I osa (peatükid 1—16): 1) Jeesuse ülekuulamine Pilaatuse ees.

2) Jeesuse hukkamõistmine ja ristisurm.

3) Jeesuse ülestõusmine.

II osa (peatükid 17—27): 1) Jeesuse tulek surnute riiki.

2) Jeesus võidab kuradi.

3) Jeesus vabastab V. Testamendi pühakud surnute riigist.

I osa sisu⁷⁾: Jeesus on Pilaatuse ees ülekuulamisel. Ülem- preestrid esitavad kaebusi Jeesuse vastu, et ta parandab sabbatil haigeid, et ta on väljaspool abielu sündinud ja on lubanud templi maha kiskuda ning kolme päevaga jälle üles ehitada. Pilaatus on aga Jeesuse poolt ja ei leia temal süüd. Kui aga juudid nime- tavad Jeesuse mässuliseks ja keisrivastaseks, muutub Pilaatus kartlikuks oma seisukoha pärast ja mõistab Jeesuse surma. Lõpu- peatükid jutustavad Jeesuse ristilöömisest, surmast ja ülestõus- misest. Ülestõusnud Kristust on näinud ülempreester Phines, leviit Eggias ja sõdur Addas. Need kolm tõendavad seda Jeruu- salemma konsiiliumil.

II osa sisu⁸⁾: Descensus Christi ad inferos. Mainitud Phines, Eggias ja Addas jutustavad, et nad on näinud Kaalileamaal ühe mäe peal suure hulga juuda rahvavanemaid, kes olid surnud ja nüüd jälle elavatena mäel asusid. Nende surnuist ülestõusnute

⁴⁾ Sak. 3, 1.

⁵⁾ 1. Aja 21, 1; Iiobi 1, 1—11.

⁶⁾ Mark. 3, 24; Joh. Ilm. 12, 7—9.

⁷⁾ C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Ev. Nikodemi I.

⁸⁾ C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Ev. Nikodemi II.

seast tundsid nad püha Siimeoni⁹⁾ poegi Karinust ja Leuciust. Edasi jutustavad Phines, Eggias ja Addas, et nad on samalt kohalt Jeesuse näinud taeva minemas. Siimeoni pojad Karinus ja Leucius jutustavad, et Jeesus on tulnud surnute riiki, võitnud seal kuradi ja vabastanud kõik Vana Testamendi pühakud. Ühes viimastega vabanenud ka nemad — Karinus ja Leucius surnute riigi pimedusest ja ahelatest. Püha Vaim on neil lubanud ka inimestele maa peal nähtavad olla. Phines'e, Addas'e ja Eggias'e juttu ei usu Annas ja Kaivas. 15 meest, kes on olnud Karinuse ja Leuciuse matusel, saadetakse vaatama, kas viimaste hauad on tühjad. Hauad olnud tõepoolest avatud ja tühjad. Addas, Phines, Eggias, Joosep ja Nikodeemus saadetakse Karinust ja Leuciust otsima. Viimased leitakse ja tuuakse Jeruusalemma. Püha Vaimu poolt on neil rääkimine keelatud. Nad kirjutavad kumbki ise ruumis oma elamusi surnute riigis. Lõpetanud kirjutamise, ütlevad nad mõlemad nagu ühest suust — aamen. Järgneb Karinuse kirja sisu ja selle kirja mõju juutidele. Kiri algab: „Ego Karinus. Domine Jesu Christe, fili dei vivi, permitte me loqui mirabilia tuaque apud inferos gessisti.“

Kesköö tunnil tungib hele valgusekiir surnute riiki, mis valgustab ümbruse. Surnute-riigi elanikud toovad ennustusi selle valgusekiire kohta. Esimesena ennustab Jesaja. Ta ütleb, et see kiir on Isalt, Pojalt ja Pühalt Vaimult. Püha Siimeon¹⁰⁾ ennustab, et see valgus on sellelt Jeesuslapselt, keda tema on süles hoidnud. Ristija Johannes arvab, et see valgusekiir on Jumala Tallelt, kes kõik maailma patud on kannud ja kellele tema on teed valmistanud. Järgneb ennustusi teistelt pühakutelt.

Vahepeal kõneleb surnute-riigi „linnapea“ Inferus kuradiga. Nad arutavad sündmusi, mis on juhtunud maa peal Kristusega. Kurat ootab Jeesust surnute-riiki, et ta teda võiks aheldada. Inferus jutustab kuradile, et üks inimestest on äratanud juba 4 päeva hauas olnud Laatsaruse. Inferuse küsimusele, kas see mitte Jeesus ei olnud, vastab kurat jaatavalt. Põrgu linnapea arvab, et seda Jeesust ei või lasta all-ilma. Kuradi ja Inferuse vesteldes kõlab piksele sarnanev hääl: „Tollite portas princeps vestras, et elevamini portae aeternales, et introibit rex gloriae!“ Ehmunult hüüavad kurat ja Inferus: „Quis est iste rex gloriae!“ Issanda inglid

⁹⁾ Luuk 2, 25 j.

¹⁰⁾ Luuk 2, 25 jj.

vastavad sellele: „Dominicus Dominus fortis et potens, dominus potens in proelis“. Inferus käseb demonitel kõik põrgu ukсед riividega sulgeda ja kuradil välja minna ning vastu panna. Uuesti kõlab pikse mõjuga hää: „Tollite portas...!“ Samal hetkel murduvad raudsed riivid ja vasksed põrguuksed avanevad ning purunevad. Põrgus on kõik esemed segi paiskunud. Surnute-riigi elanikud vabanevad oma ahelatest. Ilmub inimese kujul Au Kuningas, Jeesus Kristus. Põrgu pimedus muutub heledaks valguseks. Kristus võidab kuradi, seob ta (kätest, jalgadest ja ka suu — ladina A tekst ¹¹), kaelast — ladina B tekst). Ta annab seotud kuradi üle Inferusele ja käseb teda viia alla Tartarusse ning hoida seal hoolsasti kuni Kristuse taastulekuni. Võitnud kuradi, sirutab Jeesus oma käed välja ja hüüab pühakute poole: „Venit ad me, sancti mei omnes, qui habetis imaginem et similitudinem meam!“ Kõik pühakud kogunevad Jeesuse juurde. Viimane teeb käega ristimärgi iga pühaku kohale. See on märgiks, et kurat on võidetud. Siis haarab Jeesus parema käega Aadama ja pahemaga Eeva käest kinni ja viib nad ühes kõigi teiste pühakutega surnute-riigist välja. Ka Karinus ja Leucius pääsevad surnute-riigist. Päästetud pühakud toovad kiitust ja tänu oma Suurele Päästjale: „Benedictus qui venit in nomine Domini. Alleluia in saeculum saeculi. Amen per omnia saecula!“

Viimases peatükis jutustatakse mõjust, mida avaldas Karinuse surnute-riigi elamuste kiri juutidele. Kolm ööd-päeva kaebavad ja paastuvad juudid. Neljandal päeval loetakse ka Leuciuse kiri juutidele. See kiri on sõna-sõnalt sama sisuga, mis Karinuse kiri. Selle peale paastuvad juudid 40 ööd-päeva. Ja ometi pole nad oma meelt parandanud. II osa lõpeb sõnadega: Haec sunt testimonia Karini et Leucii, fratres carissimi, de Christo dei filio, sanctisque suis gestis apud inferos: saeculorum saecula, amen.

Nikodeemuse evangeelium oma algelises kujus on omanud ainult I osa ¹²), mis päritud umbes 2. sajandist. Kahjuks ei ole algtekst säilinud. Evangeeliumi praegune tekst esineb meil kahes retsensioonis: vanemas (A — Tischendorfil) ja nooremas (B — Tischendorfil). Need retsensioonid erinevad üks-

¹¹) C. Tischendorf, Evangelica Apocrypha, Lipsiae MDCCCIII, Ev. Nikodemi.

¹²) Adelbert Lipsius, Die Pilatus-Acten, Kiel 1871, lk. 4.

teisest. Vanemas retsensioonis on nimetatud Aeneas, kes elas keiser Thedosiuse ajal, kui evangeeliumi tõlkija hebreakeelsest algtekstist. Hebreakeelse algteksti autoriks nimetab vanem (A) retsensioon Nikodeemust. Uuema retsensiooni järele on aga hebreakeelse algteksti autor Aeneas, kes ühel ajal Kristusega elas, ja Nikodeemus on selle hebreakeelse evangeeliumi ladina keelde tõlkinud. Lipsiuse¹³⁾ arvates on noorem (B) retsensioon vanema (A) ümbertöötamise saadus 5. sajandi teisel poolel. Seda tõendab see, et Maria on siin nimetatud (*θεοτόκος*) teotokos. Üldiselt peab tähendama, et Nikodeemuse evangeeliumi II osa on läbi imunud gnostilise vaimuga ja tekkinud 4. sajandi teisel poolel või 5. sajandi alul. Viimast fakti kinnitab asjaolu, et 4. ja 5. sajandil homileedid oma jutlustes rõhutasid eriti põrgut ja kuradit. Erinevused ei esine mitte ainult retsensioonide vahel, vaid ka üksikutes tõlgetes. Nikodeemuse evangeelium esineb kreeka-, ladina- ja koptikeelsetes tõlgetes. Nii seob ladinakeelses tekstis Jeesus ise kuradi kaelast. Kreekakeelses tekstis aga seovad Kristuse inglid kuradi. Ladinakeelses tekstis haarab Kristus Aadama ja Eeva käest, kreekakeelses tekstis aga haarab Kristus ainult Aadama käest. Nüüd on meile ka selge asjaolu, miks on kunstis samas stseenis kurat mitmesuguselt kujutatud. See oleneb sellest, missugust tõlget või retsensiooni on kunstnik kasutanud pildi loomisel.

Põrgu piinasid ja sealset elu kirjeldab nn. Peetruse Ilmutuse raamat¹⁴⁾. Selle raamatu sisu koosneb üksikutest katkenditest. Põrguelu kirjeldab meile 1886. aastal Bouriant'i poolt Egiptuses leitud nn. Akhmimi katkend, mille sisu on järgmine: Jüngrid viibisid Jeesusega ja palusid tal näidata üht meest, kes on õndsaks saanud ja taeva läinud. Jüngritele ilmusid kaks säravates valgetes riietes meest. Ilmus nende silmade ette ka paradiis oma valguse ja iluga. Peetrus küsis Kristuselt, et kuhu lähevad patused? Ilmus jüngritele mõõtmatu suur pime ruum. Seal olid karistunglid tumedates riietes. Peetrus näeb suurt lõõmavat tuleleeki, mille kohal ripuvad inimesed. Need on inimesed, kes maa peal elades on õiglasi teotanud ja pilganud. Tule ligidal oli järv täidetud keeva mudaga. Keevas mudas olid inimesed, kes

¹³⁾ Die Pilatus-Acten, Kiel 1871, lk. 4.

¹⁴⁾ E. Hennecke, Handbuch zu den neutestamentlichen Apokryphen, Tübingen 1904, lk. 211—217.

ei austanud tõde ja õigust. Selle keeva mudajärve kohal rippusid juukseidpidi naised, kes olid abielu rikkunud. Abielu rikkunud mehed aga rippusid jalgupidi mudajärve kohal ja nende pea ulatus mutta. Roimarid ja roima kaasteadjad asusid suures koopas, kus neid valusalt hammustavate madude hulk ümbritses halli pilvena. Nende meeste juures aga seisid tapetute hinged ja ütlesid: „Jumal, õiglane on Su kohus!“

Oli mehi ja naise põrgus, kes poolest kehast saadik olid tules. Kurjad deemonid peksid neid vahetpidamata piitsaga ja hirmsad maod hammustasid neid. Need olid inimesed, kes õiglasi ja vae-seid olid taga kiusanud ja piinanud. Autud ja vale ning pettusega elanud inimesed pidid oma huuli hammustama ja nende silmadesse valati sulavat rauda. Valetunnistajad aga hammustasid oma keelt ja nende suu oli täis leekivat tuld. Rikkad ja jumal-kartmatud räbalasti riidetult püherdasid teravate ränikivide peal. Liikasukõõrtjad asusid põlvini järves, mis oli täidetud keeva pori, vere ja mädaga. Osa mehi ja naise asusid kõrgustikul, kust neid vahetpidamata alla kuristikku visati. Langenud alla, viid nad jälle piinajate poolt kõrgustikule ja visati jälle alla kuristikku. Nii sündis see vahetpidamata. Need olid himude orjad. Eba-jumalate tegijad asusid selle kõrgendiku kõrval olevas tulejärves. Jumalateotajaid aga praeti pannidel.

Sellest katkendist ja tervest Peetruse Ilmutuse raamatust ilmneb meile selgesti antiikaja vastavate jutustuste mõju. Diedrich arvab, et see on esimesi kristlikke raamatuid, kust antiikaja kuradi- ja põrgukujutlused pääsesid kristlikku kirjandusse ja kunsti.

Peale mainitud Nikodeemuse evangeeliumi ja Peetruse Ilmutuse raamatu on veel palju teisi teoseid, mis kujutavad kuradit ja põrgut. Nii kirjeldab Eusebius Alexandrinus, kes elas 3. sajandil, oma homiilides Anastasise stseeni. Neid homiile kasutas eriti bütsantsi kunst.

Kirjanik Luitold, kes elas 12. sajandil Mondsee benediktlaste kloostris, kirjeldab omanimelises evangeeliumis kuradit, viibivana seotult igaveses pimeduses (Tartarus), kus ussid tema ümber on põimunud ja teda hammustavad.

Jiobi raamatu 41. peatükis on räägitud suurest lendavast maost, kes inimesi neelab. See lendav madu on kurat. Inimsöö-

jana kujutab süüria munk Ephraim († 373) oma homiilides kuradi.

Kristuse kiusamist kuradi poolt kujutavad kunstnikud tavaliselt Matteuse evangeeliumi ¹⁵⁾ järele.

Kuradi allalangemist taevast kirjeldab Johannese Ilmutuse raamat ¹⁶⁾ ja sellele vastavalt on ka kunstis see stseen kujutatud.

Sünoptikud Matteus, Markus ja Luukas ¹⁷⁾ kirjeldavad väga palju kurjade vaimude väljaajamist (eksorkism), milline stseen on ka väga tihti kunstis kujutatud.

Kirikuisade kirjades on väga palju jutustusi, kus kurat esineb kiusajana küll ilusa naise, küll mõne looma või putuka kujul. Kirikuisa Athanasius kirjeldab oma teoses „Vita Antonii“, kuidas kurat püha Antooniust on kiusanud. Selle teose põhjal on kunstnikud palju maale loonud.

Need on ka üldjoontes tähtsamad jutustused, milledes pike-malt on kuradi ja põrguelu kirjeldatud. Tavaliselt on kurat nii Pühakirjas kui ka muus vaimulikus kirjanduses mõne sõnaga kirjeldatud.

Kokku võttes olgu mainitud, et jutustused, milledes esineb kuradi kirjeldus, on ainsad allikad, milledest on kunstnikud saanud ainet kuradi piltide maalimisel. Seda tõendavad vastavad maalid ise, kus iga väiksemgi joon ja värvitoon vastab vastava jutustuse sisule. Erilist kasutamist kristlikus maalikunstis on leidnud Anastasis, kuradi langemine taevast, Kristuse kiusamine kuradi poolt, pühakute kiusamine kuradi poolt, eksorkism jne.

Kahtlemata oli neil jutustustel, kui ka neist kujundatud kuradi piltidel, oma suur sisuline jõud ning mõju. Eriti aga ristikoguduse algaastatel ja veel praegugi mõnes sektis. Kristlikule armastusreligioonile on aga viimastel aegadel seesugused kuradi kujutavad jutustused võõraks jäänud ja kuradi pilt nende jutustuste alusel mõjub vaid dekoratiivselt.

¹⁵⁾ Matt. 4.

¹⁶⁾ Joh. Ilm. 19, 20.

¹⁷⁾ Matt. 8, 28—34; Luuk. 4, 33—37; Mark. 5, 2—14; Luuk. 8, 27—34. Luuk. 11, 14—21.

A

117258

i 20152725x

Äratrükk ajakirjast „Usuteadusline ajakiri“ № 4, 1935.

K. Mattieseni trükikoda o.-ü., Tartu 1936.